

РОЛЬ ЕМПІРИЧНИХ МЕТОДІВ У ПОЛІТИЧНОМУ АНАЛІЗІ

У статті розглянуто сутність та роль емпіричних методів дослідження в політичному аналізі. Подано характеристику емпіричних методів дослідження, як складової політичного аналізу.

Ключові слова: політичний аналіз, емпіричний аналіз, емпіричні методи, метод спостереження, метод експерименту, аналіз документів, контент-аналіз, метод опитування, анкетування.

В статье рассматривается сущность и роль эмпирических методов в политическом анализе. Дается характеристика эмпирических методов, как составляющей политического анализа.

Ключевые слова: политический анализ, эмпирический анализ, эмпирические методы, метод наблюдения, метод эксперимента, анализ документов, контент-анализ, метод опроса, анкетирование.

The article considers the nature and role of empirical methods in political analysis. Empirical methods characterized as part of the political analysis.

Key words: political analysis, empirical analysis, empirical methods, observation method, experimental method, document analysis, content analysis, survey method, questionnaire.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними задачами. Отримання, накопичення та структурування певної інформації з метою застосування політичних знань, як складової політичного аналізу, вимагає від дослідника застосування певної методології та методів досліджень. Тому, з точки зору продуктивності, дослідник має обрати найякісніший практичний метод для розв'язання поставленої проблеми. Для цього необхідно охарактеризувати, проаналізувати емпіричні методи дослідження та зробити спробу осмислити їхню роль, як невід'ємної складової політичного аналізу.

Метою статті є вивчення ролі емпіричних методів у сучасному політичному аналізі.

Предметом дослідження є емпіричні методи, що використовуються при політичному аналізі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що емпіричні методи в політичному дослідженні привертають увагу таких західних дослідників, як Дж. Б. Мангейм та Р. Річ [12]; російських Г. Бакулев [1], А. Дегтярьов [2], Б. Краснов [10]; українських В. Єкінцев [4], М. Завгородня [5], В. Іванов [6-7], Ю. Ірхін [8], Б. Савченко і А. Даниленко [14] та ін. Вони роблять спроби структурувати емпіричні методи та виділити їхні функції та значення. Але й досі не в повній мірі в науковій літературі розкрито роль емпіричних методів, не приділено достатньо уваги їхньому ретельному аналізу.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів. Емпіричні методи дослідження стоять пліч-о-пліч разом із теоретичною складовою політичного аналізу. Сучасних

дослідників поділяють на теоретиків та практиків, відповідно, їхні сфера та методи досліджень дещо різняться.

Відштовхуючись від поняття політичного аналізу, можна заключити про рівноправність як фундаментальних методів, так і емпіричних. Хоча їхній баланс і змінюється при проведенні дослідження відповідного спрямування. Визначаючи політичний аналіз, як багаторівневу, міждисциплінарну, системну наукову дисципліну, яка синтезує теоретичні та прикладні знання в дослідницьку політичну або управлінську програму, націлену на вирішення пізнавальних та практичних задач, досягнення поставлених цілей і результатів [8, с. 6], варто зазначити, що розроблена методологія для політичного аналізу бере своє коріння з політології та соціології.

Російський учений А. Дегтярьов пропонує розбити політичний аналіз за спрямованістю дослідження, опираючись на сучасну політологічну літературу, використовуючи поняття «політичний аналіз» у трьох значеннях: теоретично-фундаментальному, практично-прикладному і інструментально-емпіричному. Теоретично-фундаментальний вимір політичного аналізу охоплює базові концептуальні дослідження політичної сфери, її структури і динаміки. У рамках практично-прикладного виміру політичного аналізу на перший план висуваються способи оцінки і рішення громадської проблеми для конкретного замовника – як правило, одного з політичних акторів. До інструментально-емпіричного виміру належить збір і опис, систематизація та обробка первинних даних [2, с. 2-3].

Тобто теоретично-фундаментальний рівень розглядається як база, від якої необхідно відштовхуватись у

рамках будь-якого сучасного дослідження. І нарешті, інструментально-емпіричний рівень висвітлюється як набір розроблених і зарекомендованих емпіричних методів для якісного отримання та аналізу необхідної інформації. Дроблення політичного аналізу на теоретичний та емпіричний рівні умовне, оскільки вони постійно синтезуються та взаємодіють між собою, тому і їх диференціація зручна для конкретного дослідника залежно від його наукових знань та поглядів. Але таким чином набуває структури аналіз для глибшого його розуміння та осмислення процесів та методів, які він включає.

Важливо зазначити, що А. Дегтярьов зауважує, що емпіричний аналіз може обслуговувати рішення як теоретичних, так і практичних завдань політики [2, с. 2-3]. Тобто роль, яка відводиться цьому виду аналізу, залишається актуальною в різнобічних та різноспрямованих дослідженнях. Також американські політологи Дж. Б. Мангейм і Р. К. Річ визначають емпіричний аналіз, як розробку і використання спільної для всіх, об'єктивної мови для опису політичної реальності, надаючи політичному аналізу статус своєрідної універсальності [12]. Але під таким кутом можна розглядати не тільки емпіричний аналіз, а і самі емпіричні методи. Тому що аналіз являє собою процес, а методи – інструментарій, що також застосовується для вирішення теоретичних і практичних завдань. Отже, емпіричним методам відводиться важлива роль універсальності.

Підходячи до витоків емпіричних методів, слід відмітити, що більшість ранніх робіт емпіричного спрямування мала характер інтерпретації і була відносно мало структурована, і навіть сьогодні існує різниця в думках щодо того, чого сучасний практик може або повинен досягти. Проте, розпочавшись у 40-х роках і набираючи темп з кінця 50-х, застосування наукового підходу до опису та розуміння політичних феноменів стало займати чільні позиції, принаймні в Сполучених Штатах Америки. І в міру цього все більше і більше політологів переконувалося, що такий підхід дає можливість проникнути в суть поведінки окремих особистостей, політичних організацій і урядів [12]. У виявленні об'єктивної складової таких даних коло зацікавлених груп розширюється від вчених, до політичних акторів, активних громадських діячів, прогнозистів та аналітиків. До того ж, зі стрімким розвитком комунікацій, зростає й інформаційне поле, яке стає все більш доступним для аналізу та ретельного дослідження. Відповідно, і емпіричні методи дослідження потребують свого вдосконалення, у тому числі із залученням сучасних технологій та теоретичних доробок професіоналів. На фоні такого стрімкого розвитку зростає і попит на експлуатацію емпіричних методів, що пропонують широкий спектр для виявлення не тільки сутності політичних процесів та діяльності політичних акторів, а і латентної складової на політичній арені.

Знову ж таки, наголошуючи на тому, що політологія використовує базу суміжних дисциплін, чимало емпіричних методів збору й аналізу інформації у політичній науці запозичені з соціології. Так, наприклад, відомий австрійсько-американський соціолог Пауль Лазарсфельд, інтереси якого концентрувалися на проблемах

емпіричних соціологічних досліджень, велику увагу приділяв розробці кількісних методів, які застосовуються для вивчення конкретних соціальних подій і фактів. За їхньою допомогою він вивчав електоральну поведінку виборця під час голосування, при якому акт голосування визначається приналежністю виборця великим соціальним групам [5]. Разом зі своїми учнями, використовуючи емпіричні методи, він провів серію досліджень того, як масові комунікації впливають на прийняття рішень – голосувати, купувати, йти в кіно, змінювати думку [1]. Його робота «Дослідження виборців» привернула увагу багатьох дослідників і дала поштовх для інтеграції емпіричних методів у політичну науку. Таких прикладів упродовж ХХ століття достатньо для того, щоб усвідомити важливу роль використання емпіричних методів для вивчення конкретних соціальних подій і фактів.

На думку американських професорів Дж. Б. Мангейма і Р. К. Річа, до емпіричних методів дослідження в політології належать спостереження, експеримент, аналіз документів (контент-аналіз), опитування (анкетування та інтерв'ювання). Саме тому охарактеризуємо емпіричні методи більш детально.

Метод спостереження. Спостереження є комплексною науковою проблемою, яка має соціально-історичний, психологічний та фізіологічний аспект. Разом із розвитком інформаційних технологій, удосконалення експериментальних методів дослідження зростає інтерес до найдавнішого наукового методу – спостереження, яке історично пов'язане з трудовою діяльністю, розвитком і поділом праці у суспільстві [4, с. 176]. Метод спостереження дає змогу виконати перевірку теорії. Перевірка теорії в основному полягає в тому, щоб, використовуючи теорію, сформулювати певні прогнози щодо інших співвідношень, які ми не розглядали, і потім перевірити, чи узгоджуються дійсні спостереження з тим, що ми очікували побачити. Ми набуваємо впевненості у корисності теорії в міру того, як у нас накопичуються спостереження, узгоджуються з виведеними з неї очікуваннями або гіпотезами. І навпаки, у міру того як накопичуються спостереження, що не узгоджуються з гіпотезами і теоріями, наша впевненість зменшується. Тому те, що ми називаємо перевіркою теорії, насправді зводиться до перевірки гіпотез.

Усі дослідники мають справу з однією і тією ж реальною дійсністю, вони лише проводять відбір, щоб по-різному організувати свої спостереження. І тільки залежно від підібраних критеріїв для спостереження отримують певні дані, ті ознаки поведінки, властивості, особливості об'єкта, на вивчення яких направлене дослідження. Важливим елементом спостереження є поширення наших висновків щодо окремо обраних об'єктів спостереження на всю групу об'єктів, що є предметом дослідження. Слід уникати реактивних способів вимірювання політичних явищ або поведінки. Реактивність виявляє одну з двох можливостей: або той, хто проводить дослідження, або методи дослідження можуть якимось чином впливати на тих, за ким ведеться спостереження, та вносити до їхніх дій зміни, зумовлені саме присутністю дослідника [12]. Виходячи з отриманих знань, ми робимо висновок про те, як могли б відбуватись інші явища в подібних ситуаціях.

Отже, попередній досвід спостережень та аналіз зібраних даних дають змогу під час нових спостережень використовувати вже накопичені знання про подібні явища і давати певний прогноз або передбачити хід подій, поведінку суб'єкта.

Видатний американський психолог та дослідник брехні Пол Екман [3] використовував метод спостереження, десятки років він вивчав поведінку студентів та пацієнтів психіатричних лікарень, а пізніше став працювати з групами добровольців для того, щоб підтвердити власну гіпотезу, що існує прямий зв'язок з людською брехнею і емоціями, які проявляються під час брехні. Через деякий час йому вдалось розробити диференціацію вираження емоцій індивідів під час брехні, виокремивши певні вирази обличчя, макро та мікрОВИРАЗИ, тонкі вирази, стримування, обмовки і т. д. Пізніше накопичені знання за допомогою методу спостереження він використовував для аналізу брехні під час деяких міжнародних дипломатичних зустрічей між світовими політичними лідерами, відкриваючи при цьому закриті завісу замовчувань та справжніх спонукань політичних акторів. Для цього, передусім, досліднику необхідно було довести, що більшості людей властиво під час приховування правди виражати набір на перший погляд непомітних виразів обличчя та прихованих жестів.

Метод експерименту. У кожному аналітичному дослідженні вивчається не один який-небудь фактор, а сукупність факторів, з якої згодом виділяють фактори основні й неосновні, тимчасові і стійкі, контрольовані і неконтрольовані, керовані і некерОВАНІ. Різновидом аналітичного дослідження є експеримент, у ході якого особлива увага приділяється вивченню «поведінки» тих включених в експериментальну ситуацію факторів, які надають досліджуваному об'єкту нові риси і властивості [10].

Наприклад, застосування експериментальних методів у процесі державного управління відоме ще з давніх часів, що зумовлено особливостями людської діяльності та її самобутності. Так, правовий експеримент використовувався просвітницьким абсолютизмом ще у XVIII столітті. У Німеччині та Італії багато монархів малих держав піддавали попередньому випробуванню свої нові ідеї щодо зміни законів [9, с. 8]. Хоча первинні експерименти, що були пов'язані з удосконаленням політичних знань як теоретично, так і з практичної точки зору, не несли об'ємного наукового доробку у виді систематизованого методу дослідження, але вже являлись першими кроками до цього.

З сучасної точки зору, експеримент являє собою класичний спосіб для обґрунтування наукової гіпотези. Він заснований на припущенні, що зміни в значенні однієї змінної викликають зміни в значенні іншої змінної. Експеримент дозволяє нам перевірити це припущення, піддавши об'єкти, що виявляють залежну змінну, впливу незалежної змінної в умовах, що дають нам впевненість в тому, що будь-яка видима зміна залежної змінної є результатом змін незалежної змінної. Для елементарної експериментальної програми дослідження необхідна експериментальна група, що складається з осіб, які будуть піддані впливу незалежної змінної, або стимулу, і контрольна група осіб, які подібні з експериментальною групою в усіх суттєвих

аспектах, але не будуть піддаватися впливу стимулу [12]. Тоді за допомогою методу експерименту і залучення до досліджень однієї змінної, досліджуючи її, ми можемо вилучити інформацію про іншу змінну, яка не була задіяна в ході експерименту, але для дослідження була необхідна інформація про неї. Або ж, наприклад, вилучити за допомогою вибірки ту частину досліджуваної групи, яка в ході експерименту може дати уявлення про стан всієї групи (наприклад, фокус-групи).

Аналіз документів (контент-аналіз). У ролі попереднього етапу глибоких і масштабних досліджень будь-якої політичної події може використовуватися дослідження, що ґрунтується на спрощеній програмі й стислому за обсягом методичному інструментарії (анкета, бланк-інтерв'ю, вивчення документів та ін.). З метою виявлення ставлення людей до актуальних політичних подій або ступеня ефективності щойно проведених політичних заходів, може використовуватися експрес-опитування. Якщо ж потрібно уточнити предмет або об'єкт широкомасштабного дослідження, може бути проведене опитування фахівців (експертів) з даної проблеми [10, с. 43]. Незалежно від ступеня компетентності в галузі текстового аналізу будь-який фахівець відразу назве безліч його варіантів або, в крайньому випадку, дискурс-аналіз і контент-аналіз. Більш компетентні дослідники, ймовірно, додадуть до цього списку цілий ряд форматів аналітичної роботи з текстовими даними: нарративний, біографічний, конwersаційний, лінгвістичний, секвенційний і т. д., а також словосполучення з терміном «кодування» (текстуальне, відкрите, виборче, тематичне та ін.) [15].

Класичні, традиційні методи аналізу документа – це сукупність операцій, яка дозволяє інтерпретувати текст у цілях дослідника. Справа в тому, що будь-який документ створюється зі своєю, особливою метою, яка часто не збігається з цілями дослідження. Інтерпретація тексту в ході будь-якого традиційного аналізу дозволяє проникнути в сутність документа і виявити все, що цікавить дослідника, глибинні замисли та мотиви комунікатора, очікуваний ефект від повідомлення, особливості того історичного моменту, в який створювався документ тощо [6]. Такий вид аналізу дозволяє надати певну характеристику автору документа, наприклад політичного діяча, для того щоб виявити, наприклад, рівень його професіоналізму, істинні стимули та наміри. Або ж аналіз такого спрямування дає змогу оцінити переваги і недоліки реалізації змісту документа, його практичність та дієздатність.

При аналізі традиційними методами можна виділити зовнішній та внутрішній аналіз. Зовнішній аналіз дає можливість зробити висновки щодо історичних обставин, у яких створювався документ, його справжніх мотивів, дозволяє перевірити надійність та достовірність документа, тобто зовнішній аналіз розглядає документ як елемент у системі суспільних відносин, і з його допомогою можна зробити висновки щодо того, наскільки важливий той елемент та яку роль він відіграв [6].

Важливу роль у дослідженні великих об'ємів текстів та кількості документів відіграє контент-аналіз. Серед вимог до контент-аналізу всі дослідники, як правило, виділяють об'єктивність. Аналіз має проводитися за строго виробленими правилами, його категорії та

визначення мають бути однозначними, щоб будь-який дослідник на тому самому об'єкті дійшов тих самих висновків, як і його попередники. Ця вимога одна із основних у контент-аналізі. Щоб її дотримуватись, треба здійснити перехід дослідницького матеріалу на мову гіпотез у таких одиницях, які дозволяють точно описати і квантифікувати текст. Це ставить перед дослідником дуже важливу проблему вибору категорій, одиниць аналізу та підрахунку. Крім того, до контент-аналізу ставляться вимоги систематичності, тобто весь зміст має бути упорядкованим через категорії, які обираються залежно від мети дослідження, і жодна частина змісту не повинна випасти із аналізу. Ще одна вимога – це вимірюваність, тобто всі елементи аналізу мають бути реально присутніми і зафіксованими згідно з методикою аналізу, а не інтерпретовані дослідником [7].

Контент-аналіз може використовуватись для дослідження іміджу політика, приміром, на регіональному рівні, через вивчення статей у місцевих виданнях, пов'язаних з його суспільною, політичною діяльністю та про особисте життя. Таким чином, дослідник може визначити, в яких виданнях політика позиціонують позитивно, а де використовують чорний піар. Визначити рівень його іміджу та зацікавленість ним ЗМІ.

Метод опитування: анкетування та інтерв'ювання. Найчастіше кращий (а часом і єдиний) спосіб дізнатися, про що люди думають і як вони чинять, полягає в тому, щоб просто запитати їх про це. Визнання цього факту призвело до того, що одним з найбільш поширених методів у соціальних науках стало опитування.

Опитування – це метод збору даних, при якому дослідник отримує інформацію безпосередньо від представників населення, відібраних так, щоб на підставі їхніх відповідей можна було б з достатньою надійністю робити висновки про все населення або про якусь з його частин. Опитування надає досліднику інформацію п'яти типів: факти, знання, думки (точки зору), відносини і поведінкові звіти респондентів [12]. Опитування має два основні різновиди: анкетування і інтерв'ювання. Воно також може бути масовим і спеціалізованим.

Особливе місце займає анкетування, що дає найбільш об'єктивні результати. Воно має досить значні переваги серед інших методів дослідження в тому, що при ньому вплив інтерв'юера на респондента мінімальний, що підвищує об'єктивність, якість і надійність дослідження. Використовуючи роздаткову, поштову чи надруковану у пресі анкету, дослідник з мінімальною технічною допомогою за короткий час може зібрати первинну інформацію від сотень респондентів. Забезпечуючи повну анонімність, метод анкетування дає змогу ефективніше досліджувати морально-етичні проблеми. Його найчастіше використовують для збирання інформації про масові соціальні явища.

Анкетування може застосовуватися в дослідженні будь-якої соціальної проблеми, якщо для її розв'язання потрібна інформація про явища суспільної та індивідуальної свідомості: потреби, інтереси, мотиви, настанови, думки, ціннісні орієнтації окремих індивідів чи соціальних груп, а також про об'єктивні соціальні факти: організацію праці та побуту, освіту і кваліфікацію, матеріальне стимулювання, задоволення

діючою владою і т. д. [14, с. 2-3]. Саме тому опитування стало дуже популярним під час передвиборчих перегонів на президентський пост або перед парламентськими виборами. Повідомлення про найсвіжіші результати опитувань постійно лунають у ЗМІ. Дуже часто отримані дані з таких опитувань «підігрують» настрої електорату, дають змогу спеціалістам та фахівцям оцінити потенціал кандидатів та зміни у настроях самих виборців.

У зв'язку з розвитком технологічного прогресу та поширенням доступу до мережі Інтернет, анонімні опитування та анкетування набувають все більшої популярності на різноманітних сайтах та профільних блогах. На багатьох інформаційних сайтах ЗМІ використовують опитування для виявлення миттєвої реакції відвідувачів їхнього сайту на ті або інші політичні, соціальні або економічні події та явища.

Отже, застосування емпіричних методів дослідження дозволяє перевірити теоретичну складову, її достовірність, підтвердити певні твердження, закономірності, гіпотези, відповісти на питання: що відбувається і що буде відбуватись. Тобто розробити стратегію дій, виробити перелік рекомендацій, визначити необхідність залучення певних заходів і т. д.

У той же час існують теорії, що набувають популярності, але не підлягають повноцінному емпіричному дослідженню і тому залишаються спірними. Наприклад, модель «спіралі мовчання», яку розробила німецький соціолог і політолог Е. Ноелль-Нойманн у XX столітті. Її гіпотеза полягає в тому, що мас-медіа можуть маніпулювати громадською думкою, формувати її розвиток, тобто громадська думка не є сумою думок окремих осіб, а є чимось набагато складнішим [11]. Дослідниця монографії «Суспільна думка: відкриття спіралі мовчання» пише: «Спіраль мовчання – це реакція на публічне схвалення і осуд «мінливого небосхилу цінностей». Суть «спіралі мовчання» полягає у тому, що суспільна думка нав'язується меншістю більшості, коли меншість видають за більшість. Таким чином, новоутворена меншість вагається виразити свою суспільну позицію через страх бути ізольованими, утиснутими, розкритикованими, ображеними і т. д. [13, с. 106]. Незважаючи на популярність даної теорії, вона зазнала чимало критики і не піддавалась ретельному дослідженню.

Тому дуже важливо з популяризацією будь-якої теорії перевіряти її за допомогою емпіричних методів, які дають найбільшу впевненість у тому, що дані гіпотези працюють або потребують свого спростування. Практична перевірка та аргументовані докази завжди закріплюють та поновлюють наукову базу, від якої можна відштовхуватись для розвитку нових досліджень. У такому сенсі роль емпіричних методів набуває невід'ємного значення.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Розглядаючи емпіричні методи, слід виокремити такі важливі їхні ролі, як складових політичного аналізу:

– *роль універсальності* (емпіричні методи являють собою універсальний інструментарій для проведення політичного аналізу – вони є складовою більшості досліджень, які проводяться сучасними науковцями у сфері політології, а тому є затребуваними як серед суто практиків, так і теоретиків-фундаменталістів);

– роль виявлення прихованої інформації (емпіричні методи дають змогу осмислити та зрозуміти не тільки причини виникнення соціальних і політичних процесів, явищ та особливості діяльності політичних акторів, а і дають змогу виявити їх латентну складову);

– роль участі або залучення (залучення у проведенні політичного аналізу емпіричних методів посідає важливе місце, даючи змогу дослідникові перевірити об'єктивну дійсність гіпотези, дійти до визначення дійсного положення речей як у суспільстві так і серед діяльності конкретного політичного актора).

Емпіричні методи дослідження в політичному аналізі відіграють важливу роль для об'єктивної оцінки політичної дійсності, для розуміння процесів, що протікають у політичному просторі, а тому постійно потребують уваги з боку науковців, для подальшої їх розробки та удосконалення. Наприклад, перспективними можуть бути розробки критеріїв щодо синтезного підбору теоретично-прикладних методів у проведенні конкретних досліджень, у зв'язку з тим, що деякі сучасні методи мають схожі характеристики між собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакулев Г. Массовая коммуникация: западные теории и концепции / Г. Бакулев. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 176 с.
2. Дегтярьов А. Політичний аналіз як прикладна дисципліна: предметне поле і напрямки розробки / А. Дегтярьов // Політичні дослідження. 2004. – № 1. – С. 154–168.
3. Екман П. Теорія брехні / [Пер. з англ. КМ Publishing]. – К. : Вид. «Країна мрій», 2013. – 320 с.
4. Скінцев В. Метод спостереження в контексті постнекласичної психології / В. Скінцев // Гуманітарний вектор. 2011. – № 2 (26). – С. 175–180.
5. Завгородня М. Методологія електоральних досліджень Пола Лазарсфельда [Електронний ресурс] / М. Завгородня // Матеріали ХХ міжнародної молодіжної наукової конференції студентів, аспірантів с молодих вчених «Ломоносов 2013». Секція «Політичні науки». – Режим доступу : http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/structure_20_2216.htm.
6. Іванов В. Загальні принципи аналізу документів / В. Іванов // Стиль і текст. – 2005. – № 6. – С. 26–31.
7. Іванов В. Принципи й умови контент-аналізу та вимоги до нього / В. Іванов // Українське журналістознавство. – К., 2004. – № 5. – С. 36–39.
8. Ірхін Ю. Політичний аналіз: сутність, методологія, структура, цінності і етика / Ю. Ірхін // ARS ADMINISTRANDI. – 2012. – № 1. – С. 5–20.
9. Кібак І. Особливості психологічних методів, що використовуються в законотворчості / І. Кібак // Педагогіка в правоохоронних органах. 2010. – № 1 (40). – С. 7–11.
10. Краснов Б. Предмет та специфіка прикладної політології / Б. Краснов // Соціально-політичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 40–47.
11. Кривошеїн В. Особливості осмислення впливу мас-медіа на громадську думку / В. Кривошеїн // Грані. – 2012. – № 8 (88). – С. 90–93.
12. Мангейм Дж. Б. Політологія: Методи дослідження. [Електронний ресурс] / Дж. Б. Мангейм, Р. К. Рич. – М. : Видавництво «Весь Мир», 1997. – 544 с. – Режим доступу : <http://grachev62.narod.ru/Mr/Index.html>.
13. Нозль-Нойман Е. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Пер. с нем. общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
14. Савченко Б. Використання анкетування як методу соціологічного дослідження для аналізу потреб з підвищення кваліфікації управлінських кадрів / Б. Савченко, А. Даниленко // Державне будівництво. – 2006. – № 1. – С. 1–8.
15. Троцук І. Формати текстового аналізу в соціологічному дослідженні [Електронний ресурс] / І. Троцук // IV Черговий Всеросійський соціологічний конгрес. Соціологія і суспільство: глобальні виклики та регіональний розвиток. – Секція 36: методологія і методи емпіричних досліджень. – 2012. – Режим доступу : http://ihtik.lib.ru/2013.05_ihtik_sociology/.

Рецензенти: Євтушенко О. Н., д. політ. н., професор;
Ханстантинов В. О., д. політ. н., професор;
Ворчакова І. Є., к. політ. н., доцент.

© Супрун А. О., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.05.2014 р.

СУПРУН Анастасія Олександрівна – магістрант Інституту післядипломної освіти Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: методологія, методи політичних досліджень.